

Dubults ieguldījums vācbaltiešu politiskās vēstures “pēdējās nodaļas” aizpildīšanā. Recenzija par Ineša Feldmaņa sastādīto avotu krājumu “Vācbaltieši Latvijā (1918–1941)” un grāmatu “Vācbaltiešu izceļošana no Latvijas (1939–1941)”

Raimonds Cerūzis

2016. gadā klajā nācis latviešu vēsturnieka – Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes profesora habilitētā vēstures doktora Ineša Feldmaņa sastādītais avotu krājums “Vācbaltieši Latvijā (1918–1941)”. Krājums izdots sērijā “Vēstures avoti augstskolai”.¹ Šis ir sērijas 8. sējums, un, līdzīgi kā iepriekš izdotie, tas ir vērtīga lasāmviela ne tikai vēstures specializācijas studentiem, bet visiem interesentiem, kuriem rūp Latvijas vēsture un kuri vēlas paši analizēt vēstures avotu oriģināltekstus. Šo jaunāko autora sasniegumu ir pareizāk vērtēt kopā ar jau agrāk sagatavotajām publikācijām. Vēstures avotu krājums, kā arī tajā iekļautais autora pētījuma teksts ir saturiski ļoti cieši saistīti ar citu autora darbu, kas izdots pirms vairākiem gadiem, bet vēl nav nokļuvis recenzentu redzeslokā. Proti, 2012. gadā grāmatu sērijā “Latvijas vēstures mazā bibliotēka” dienasgaismu ieraudzīja Ineša Feldmaņa grāmata “Vācbaltiešu izceļošana no Latvijas (1939–1941)”, kas 2014. gadā piedzīvoja arī otro izdevumu.²

Vācbaltiešu vēstures tematika līdztekus starpkaru perioda Latvijas ārpolitikai un Otrā pasaules kara norisēm ir bijusi viens no svarīgākajiem autora pētniecības virzieniem jau daudzus gadus, pat gadu desmitus. Tomēr kā recenzents atļaušos apgalvot, ka vācbaltiešu vēsture Inesim Feldmanim ir radījusi pastiprinātu interesi, un pie šī temata nācies atgriezties atkal un atkal. Ilgo radošo gadu gaitā viņš ir publicējis vairākus rakstus, bijis līdzautors 20. gadsimta starpkaru perioda Latvijas vēstures un ārpolitikas grāmatām, kur neatņemama sastāvdaļa bija vācbaltieši.³ Recenzentam vēl studiju gados izveidojās pārliecība, ka Inesis Feldmanis ir labākais vācbaltiešu politiskās vēstures zinātnis Latvijā, īpaši attiecībā uz vācbaltiešu politisko partiju darbību, izceļošanu un nacionālsociālisma ietekmes atspoguļojumu 30. gados. Spilgtā atmiņā ir palikusi uz disertācijas bāzes veidotā Ineša Feldmaņa publikācija, kas tapusi vēl 1985. gadā un bija veltīta vācu nacionālsociālisma ietekmei Latvijas vācbaltiešu kopienā kopš 1933. gada,⁴ ar to recenzentam kā tolaik jaunam vācbaltiešu temata pētniekam nācās saskarties studiju laikā.

Ineša Feldmaņa uzticību vācbaltiešu politiskās vēstures pētniecībai un vērtīgo ieguldījumu vēstures avotu apzināšanā un skaidrošanā apliecina viņa ilggadējais darbs. Jau kopš Trešās atmodas gadiem viņš bijis viens no redzamākajiem latviešu vēsturniekiem, starpkaru perioda Latvijas un Otrā pasaules kara pētniekiem, kas daudz darījis vēsturiskās patiesības atklāšanā. Viņš ir viens no tiem 20. gadsimta vēstures pētniekiem, kas ar savu pētniecisko un publicistisko darbību devis svarīgu ieguldījumu Latvijas neatkarības atjaunošanā un nostiprināšanā, varētu pat teikt, ar pagātnes atklāšanu iedvesmojis atmodas procesu.⁵

Kaut gan avotu krājumā pats autors nav aprakstījis savas iepriekšējās, vācbaltiešiem veltītās publikācijas un to ģenēzi, tajā iekļautais pētījuma teksts un dokumenti ir bijuši bāze arī grāmatai par vācbaltiešu izceļošanu, ko I. Feldmanis izdevis 2012. un 2014. gadā. Savukārt šī grāmata ir bijusi gan 1994. gadā žurnālā “Latvijas Arhīvi” publicētā zinātniskā raksta “Vācbaltiešu izceļošana”,⁶ gan vairāku citu jau agrāk tapušu populārzinātnisko rakstu⁷ tālākas izstrādes rezultāts (tie klajā laisti dienas presē un izstrādāti kā individuāli, tā kopdarbībā ar kolēģiem). Pirms 22 gadiem raksts “Vācbaltiešu izceļošanai” bija Latvijā pirmais zinātniskais, uz objektīvu vēstures avotu pamata balstītais pētījums par vācbaltiešu izceļošanas norises politiskajiem un starptautiskajiem aspektiem. Ar šo publikāciju Inesis Feldmanis, kurš tolaik vēl strādāja docenta amatā Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātē, lauza arī plaši izplatīto aplamo apzīmējumu “repatriācija”, ar kuru parasti apzīmēja vācbaltiešu aizbraukšanu 1939. gada nogalē, aizvietojo to ar zinātniski precīzāko terminu “izceļošana” (no vācu val. *Umsiedlung* – te vietā bija loģisks arguments, ka vācbaltieši neatgriezās savā dzimtenē (tēvzemē), jo vairākums paaudzēs bija dzīvojuši Baltijā, turklāt apmetās nevis Vācijas

teritorijā, bet Polijai atņemtajā teritorijā). Autora 2012. gadā klajā laistajā grāmata 1994. gada raksta materiāls papildināts ar jauniem dokumentiem, tostarp tādiem, kas daudzus gadus apzināti un pētīti Vācijas Federālajā arhīvā (*Bundesarchiv*). Autora oriģinālteksts (pētījums), kas atrodams abās publikācijās, gadu gaitā ticis rūpīgi zinātniski un literāri nogludināts, tajā neatradīsim kļūdas, ja nu vienīgi nevarētu piekrist avotu krājuma atrodamajam apgalvojumam par vācbaltiešu kultūras autonomiju Latvijā.⁸ Te gan pareizi būtu rakstīt “skolu autonomija”, jo “kultūras autonomija” bija pārāk plašs autonomijas veids, no kura jauno nacionālo valstu veidotāji baidījās un kuru pilnā apjomā minoritātēm nekur neatļāva.

Avotu krājumā “Vācbaltieši Latvijā (1918–1941)” ievietoti kopumā 87 dažādi vēstures dokumenti. Saskaņā ar Latvijas historiogrāfijas tradīciju dokumenti sagrupēti trīs nodaļās, kur pirmā attiecas uz parlamentārās demokrātijas posmu (1918–1934), otrā uz autoritārisma režīma laiku (1934–1940), bet trešā veltīta vācbaltiešu izceļošanai (1939–1941), kas turpinājās vēl pēc Latvijas okupācijas. Nodaļas un apakšnodaļas iesāk plašs autora ievadteksts, kas drīzāk uzskatāms pat par atsevišķu avotu krājumā iestrādātu zinātnisku pētījumu. Tajā aprakstītas norises, kas vēlāk ieskicētas atlasīto avotu piemēros. Savukārt avotu publikāciju daļa ir papildināta ar atsaucēm, īsiem biogrāfiskiem skaidrojumiem, kā arī vēsturisku jēdzienu un norišu definīcijām.

Avotu amplitūda ir daudzveidīga, tā aptver likumus un valdības lēmumus, amatpersonu un diplomātu saraksti, slepenpolīcijas ziņojumus, starpkaru perioda un Otrā pasaules kara laika preses publikācijas un pazīstamu Latvijas politiķu memuārus. Vairākums avotu ir Latvijas izcelsmes, bet atrodami arī Vācijas Federatīvajā Republikā publicētie Vācijas ārpolitikas dokumenti un Vācijas Federālajā arhīvā apzinātie

materiāli, kas ņemti lielākoties no Vācijas Ārlietu ministrijas politisko dokumentu krātuves. Kopumā jāsecina, ka autors no npublicēto avotu klāsta priekšroku devis Latvijas Valsts vēstures arhīvā glabātajiem dokumentiem, kas ir skaitliskā pārākumā. Tā, piemēram, plaši izmantoti Latvijas Ārlietu ministrijas Politiskā departamenta (2574. fonds), Politiskās policijas (3235. fonds), Vācbaltiešu tautas apvienības jeb Latvijas vācu apvienības (5921. fonds) materiāli, kas ieskicē vācbaltiešu nozīmi Latvijas attiecībās ar Vāciju (Veimāras republiku un Trešo reihu), vācbaltiešu sabiedriski politiskās darbības galvenos pamatvilcienus (īpaši nacionāl-sociālisma ietekmes kāpumu 30. gados, nelegālās politiskās aktivitātes autoritārisma posmā) un galvenos vācbaltiešu izceļošanas faktus un norisi. Visus dokumentus Inesis Feldmanis ir rūpīgi zinātniski apstrādājis, daudzviet garākie dokumenti saīsināti, tādējādi koncentrējot uzmanību uz autora saskatīto dokumenta pamatdomu.

Lielākā daļa avotu (54 no 87) ir arhīvu dokumenti. Vairākums no 87 avotiem jeb 58 attiecas uz 20. gadsimta 30. gadu otro pusi, bet 1939.–1941. gada notikumi, īpaši vācbaltiešu izceļošanas politiskie aspekti, atspoguļoti 36 dokumentos. Tādējādi ir skaidri uzsvērtā vācbaltiešu izceļošana jeb, kā vācbaltiešu vēstures tradīcijā pieņemts teikt, vācbaltiešu vēstures “pēdējā nodaļa”.⁹

Neapšaubot vācbaltiešu izceļošanas nozīmīgumu, kas pēc Otrā pasaules kara bija viens no centrālajiem tematiem arī vācbaltiešu historiogrāfijā, jāatzīst, ka avotu krājums proporcionāli vienādi neaptver visu nosaukumā norādīto laika posmu (1918–1941). Tā, piemēram, augstskolas studentam, kam dokumentu krājums paredzēts, vai citam iesācējam vācbaltiešu vēstures izziņā var rasties pat iespaids, ka vācbaltiešu vēsture agrākos gados, proti, Latvijas valsts izveides laikā, Neatkarības kara un parlamentārisma periodā, ir vai nu krietni

mazāk dokumentēta, vai maznozīmīga. Tomēr tā nav. Ja līdzīgi kā autors koncentrējam uzmanību uz politisko vēsturi, tad redzam, ka vācbaltieši bija ārkārtīgi aktīvi politiskās vēstures dalībnieki arī Latvijas valsts tapšanas posmā (1917–1920), lai gan viņu valstiskie ideāli nesakrita ar latviešu īstenoto vairākuma demokrātijas pieeju un viņi neatlaidīgi centās saglabāt vācbaltiešu mazākuma tradicionālo iespaidu. Tāpat vācbaltieši dedzīgi iesaistījās cīņās, kuras mūsdienās dēvē par Latvijas Neatkarības karu. Tieši vācbaltiešiem pienākas galvenie lauri Rīgas atbrīvošanā no boļševikiem 1919. gada 22. maijā, un starpkaru periodā tie kļuva par vācbaltiešu neoficiāliem valsts svētkiem, kas manifestēja viņu nacionālās vērtības.¹⁰ Savukārt Satversmes sapulces un Saeimu laikā vācbaltieši bija galvenais opozīcijas spēks likumdošanas darbā divām ietekmīgākajām latviešu partijām – Latviešu sociāldemokrātiskajai strādnieku partijai un Latviešu zemnieku savienībai.

Izlasot dokumentu krājuma virsrakstu (“Vācbaltieši Latvijā 1918–1941”), lasītājs cer tajā atrast avotus par visām vācbaltiešu kopienas darbības sfērām, tomēr te neatrodam avotus, kas atspoguļo saimniecisko, kultūras vai ikdienas dzīvi un ikdienas saskarsmi ar latviešiem. Inesis Feldmanis vēsturnieku aprindās ir pazīstams kā izcils politiskās vēstures zinātnieks, tādēļ viņa redzeslaukā bijušas galvenokārt politiskās norises, un arī izdevumā apkopotie materiāli attiecināmi gandrīz tikai uz vācbaltiešu politisko vēsturi. Atlasīti tādi dokumenti, kas īpaši spilgti iezīmē politiskās vēstures galvenās tendences Latvijā, galvenās vācbaltiešu vēstures problēmas, starpnacionālo attiecību saspīlējumu latviešu un vāciešu starpā oficiālo iestāžu skatījumā, amatpersonu un sabiedrības attieksmi pret vācbaltiešu izceļošanu.

Kopumā jaunais avotu krājums “Vācbaltieši Latvijā (1918–1941)” līdztekus savai priekštecei – grāmatai “Vācbaltiešu

izceļošana no Latvijas (1939–1941)” – godam var skolot jauno vēsturnieku paaudzi par Latvijas vēsturē unikālu, bet diemžēl sāpīgu norisi – vācbaltiešu atsvešināšanos no Latvijas un izceļošānu 30. gadu nogalē, kuras rezultātā Latvija zaudēja būtisku daļu savas identitātes. Diemžēl, kā liecina abas šeit recenzētās profesora Ineša Feldmaņa publikācijas, tā laika sabiedrības elite un valsts struktūras (piemēram, slepenpolīcija) neapjauta šī zaudējuma dramatismu un necentās atturēt vācbaltiešus no izceļošanas,

bet drīzāk pat to veicināja, ar aizdomām raugoties uz katru vācieti, kas vēlējās Latvijā palikt. Abas publikācijas netieši iezīmē arī turpmākas vācbaltiešu pētniecības perspektīvas. Pateicoties Ineša Feldmaņa ieguldījumam vācbaltiešu politiskās vēstures “pēdējās nodaļas” izpētē, tagad svaru kausi varētu slikties 20. gadsimta 20. gadu vācbaltiešu vēstures un starpkaru perioda vācbaltiešu vēstures nopolitiskās vēstures izpētes virzienā (saimnieciskie, kultūras, sporta, reliģiskie un ikdienas dzīves vēstures aspekti).

ATSAUCES UN SKAIDROJUMI

- ¹ INESIS FELDMANIS. Vācbaltieši Latvijā (1918–1941): vēstures avotu krājums. Sastādījis, tulkojis un komentējis Inesis Feldmanis. Rīga 2016 (Vēstures avoti augstskolai, 8), 248 lpp.
- ² INESIS FELDMANIS. Vācbaltiešu izceļošana no Latvijas (1939–1941). Rīga 2012 (2. izdevums 2014), 106 lpp.
- ³ Sk., piem.: INESIS FELDMANIS, AIVARS STRANGA, MĀRTIŅŠ VIRSIS. Latvijas ārpolitika un starptautiskais stāvoklis: 30. gadu otrā puse. Rīga 1993; INESIS FELDMANIS (red.). Latvijas ārpolitika un diplomātija 20. gadsimtā. 1.–2. sēj. Rīga 2015–2016.
- ⁴ INESIS FELDMANIS. Vācu fašisma loma buržuāziskās Latvijas vācu nacionālā mazākuma galveno organizāciju nacifikācijā (1933–1939). Mācību līdzeklis. Pēteru Stučkas Latvijas Valsts universitāte. Jauno un jaunāko laiku vēstures katedra. Rīga 1985.
- ⁵ Šeit izceļama publicistiska sadarbība starp Inesi Feldmani un viņa kolēģiem Latvijas Universitātē Aivaru Strangu un Mārtiņu Virsi. Tā aizsākās ar padomju vēstures tradīciju atmaskojošiem rakstiem periodikā 20. gs. 80. gadu otrajā pusē un bija veltīta Latvijas vēsturei un starptautiskajai situācijai starpkaru periodā, tostarp 30. gadu nogales notikumiem: INESIS FELDMANIS, AIVARS STRANGA, MĀRTIŅŠ VIRSIS. Fašistiskā vai nacionāli konservatīvā diktatūra? In: Padomju Jaunatne, 15.07.1988.; INESIS FELDMANIS, AIVARS STRANGA, MĀRTIŅŠ VIRSIS. Krustceļi un sānceļi. Vācija – Latvija – PSRS 1939. gada kolīzijās. In: Lauku Avīze, 20.08.1988., 8.–9. lpp., 27.08.1988., 8.–9. lpp.; INESIS FELDMANIS, AIVARS STRANGA, MĀRTIŅŠ VIRSIS. Pārdomas, lasot par 1939. gadu. In: Skolotāju Avīze, 21.09.1988., 6. lpp.; INESIS FELDMANIS, AIVARS STRANGA, MĀRTIŅŠ VIRSIS. Latvijas vāciešu izceļošana 1939. gadā. In: Skolotāju Avīze, 05.04.1989., 7. lpp., 12.04.1989., 7. lpp., 19.04.1989., 6. lpp.
- ⁶ INESIS FELDMANIS. Vācbaltiešu izceļošana. In: Latvijas Arhīvi 1994, Nr. 3, 32.–41. lpp., Nr. 4, 35.–45. lpp.
- ⁷ FELDMANIS et al., Latvijas vāciešu izceļošana 1939. gadā; INESIS FELDMANIS. Baltvāciešu izceļošana 1939. gadā un latviešu sabiedrības nostāja. In: Literatūra un Māksla, 13.01.1990., 5. lpp.; INESIS FELDMANIS. Vācu vēsturnieki par nacisma ietekmi Latvijas vāciešos 30-tajos gados. In: Latvijas Vēsture 1991, Nr. 2, 40.–46. lpp.; INESIS FELDMANIS. Cik antivāciska bija Ulmaņa režīma politika? In: Izglītība, 23.08.1991.
- ⁸ FELDMANIS, Vācbaltieši Latvijā (1918–1941), 22. lpp.
- ⁹ Šāds apzīmējums ieviesies kopš 1982. gada, kad vācbaltiešu vēsturnieks Jirgens fon Hēns izdeva vācbaltiešu izceļošanai veltītu grāmatu. Tolaik tas bija pirmais detalizētais izceļošanas pētījums: JÜRGEN VON HEHN. Die Umsiedlung der baltischen Deutschen – das letzte Kapitel baltisch-deutscher Geschichte. Marburg 1982.
- ¹⁰ RAIMONDS CERŪZIS. Divas izpratnes par valstiskām vērtībām. Latviešu un vāciešu attiecības 1929. un 1939. gada vēsturisko atceres dienu laikā. In: Latvijas Vēsture 2003, Nr. 3, 47.–57. lpp.